

Ο ΠΑΛΑΙΟΣ ΑΓΙΟ—ΝΙΚΟΛΑΣ
ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

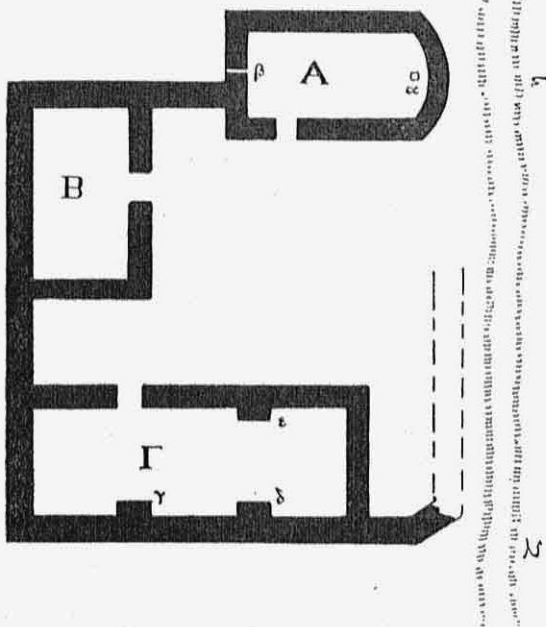
Τὸν προπαρελθόντα Αὐγουστον διατρίψας περὶ τὸν μῆνα μεταξὺ τῶν ἡμερειπωδῶν καταλοίπων τοῦ ποτέ «μονυδρίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου κατὰ τὴν Σαλαμίνα» τοῦ ἐπικαλουμένου «Λεϊμόνα»¹ ἤκουσα πολλάκις ἐπαναλαμβανομένην τὴν κάτωθι περὶ παλαίου ἁγιο-Νικόλα παραδόσιν: Οἱ καλογέροι ποῦ ἦσαν ἔς τὸν παλαιὸ ἁγιο-Νικόλα, τὸ μικρὸ μονοστηράκι, ποῦ ἦταν ἐδῶ παραπάνω ἔς τὸ δάσο, ἐπειδὴς εἶδαν πῶς λιγότευε τὸ νερὸ τῆς σπηλαιᾶς, ποῦ ἔτρεχε παρὰ κάτω ἀπὸ τὸ μονοστηράκι, σκέφτηκαν νὰ κατεβούν πεδὸ χαμπηλά, κοντὰ ἔς τὸ ἄλλο νερό, ποῦ τρέχει ὡς τὰ σήμερα ἀπ' τὴ μπαλειδούρεζα πῆραν λοιπὸν τὴ μικρὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου καὶ ἦρθαν κ' ἔχτισαν τὸν καινούριο ἁγιο-Νικόλα».

Ἡ παράδοσις αὕτη ἐμμόνωσ ἐπαναλαμβανομένη μ' ἔφερε πρωτῶν τινὰ μέχρι τῆς ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπὸ τοῦ μονυδρίου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ, κειμένης δασώδους θέσεως καὶ ἀκριβῶς ἐκεῖ ἔνθα οἱ ἐκδόται τοῦ χάρτου τῆς Σαλαμίνοσ (Karten von Attika, Bl. XXIII) σημειοῦν «Verfallene Häuser».

Ἐπιληφθεῖς τῆς ἐξετάσεωσ τῶν ἐξ ἀργῶν λίθων ἐρείπιων, τῶν νομιζομένων ὡσ ἀνηκόντων εἰς ἰδιωτικὰ «ἐγκαταλειμμένα οἰκήματα», διέκρινα ὑπὸ σωρὸν λίθων τὸ ἄκρον πλακὸσ ὑποφαίου μαρμάρου, ἧσ ἡ ὕπαρξις ἐν χώρῳ τοσοῦτον μεμακρυσμένῳ τῶν λοιπῶν τῆσ νήσου ἀρχαίων

¹ Περὶ τοῦ μονυδρίου τούτου καὶ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ, ὡσ καὶ περὶ τῆσ ἐν μέσῳ αὐτῶν μικρᾶσ μονοκλίτου βασιλικῆσ, ἐπιφυλασσόμεθα λίαν προσεχῶσ νὰ δημοσιεύσωμεν τὰσ παρατηρήσεισ ἡμῶν, ἀτε ἀδυνατοῦ καταστάσεσ διὰ λόγουσ τεχνικοῦσ τῆσ ἐν τῷ παρόντι δημοσιεύσεωσ αὐτῶν.

καὶ νέων οἰκίσεων μ' ἐξένισε. Ἀμέσως λοιπὸν τῇ βοηθείᾳ τῶν συνοδῶν μου ἀπομακρύνας τοὺς λίθους ἀπεκάλυψα ὀλόκληρον τὴν πλάκα καὶ ἀποτρέψας τὴν ἀμμοκονίαν δι' ἧς ἦτο ἐπιμελῶς προσηροσμένη ἐπὶ κτιστῆς βάσεως ἀνέτρεψα αὐτήν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὰ ἐρευνήσω τὰ κάτωθεν αὐτῆς,

Κάτοπις τοῦ παλατοῦ ἁγιο - Νικόλα.

ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὰ ἴδω ἂν αὐτὴ αὐτὴ ἢ πλάξ εἶχε κατεργασίαν τινά, διότι ἢ πρὸς τὰ ἄνω ἐπιφάνεια ἦτο τελείως ἀκατέργαστος. Διὰ τῆς ἀνατροπῆς τῆς πλακὸς ἀπεκαλύφθη τοῦτο μὲν στρογγύλη ὀπή (α), ἐπιμελῶς κατεσκευασμένη καὶ ἐπικεχρισμένη, φέρουσα εἰσέτι λείψανα τῶν ἱερῶν ἀντικει-

μένων δι' ὧν κατὰ τὰ ἐγκαίνια καθηγάσθη ὁ οὕτω πιστοποιούμενος ναῖσκος τῆς παραδόσεως, οὗ ἡ ἀνεύρεσις προσθέτει σημεῖον ἱκανῶς χρήσιμον εἰς τὴν χριστιανικὴν ἱστορίαν τῆς νήσου, τοῦτο δὲ ἡ κατειργασμένη ὄψις τῆς πλακός, ἐφ' ἧς εἶναι γεγλυμμένος σταυρὸς περὶ οὗ κατωτέρω εἰδικὸς γενήσεται λόγος.

Ὁ ναῖσκος (Α), μήκους 4 περίπου μέτρων καὶ πλάτους 2, ἦτο ἐκτισμένος διὰ μικρῶν ἀργῶν λίθων κατὰ τὸν ἀπλούστερον τῆς τοιχοδομίας τρόπον· τὸ ὕψος τούτου, ἂν δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τοῦ πρὸς δυσμὰς σφζομένου τοίχου, ὕψους 1,80, καὶ ἐκ τῆς θέσεως τοῦ κατὰ τὸ μέσον πλάτος αὐτοῦ σφζομένου μικροῦ φωταγωγοῦ (β), μήκους 0,30 καὶ πλάτους 0,8, ὁμοίου πρὸς τοὺς ἀνοιγομένους κατὰ τὸν μύακα τῶν ἐκκλησιδίων, δὲν θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ δύο μέτρα.

Ὁ μικροσκοπικὸς μύαξ τοῦ ναῖσκου ἐσχηματίζετο περιοριζομένου τοῦ πάχους τοῦ τοίχου τῶν μακρῶν αὐτοῦ πλευρῶν κατὰ τρόπον προδίδοντα πλήρη ἄγνοιαν οὐ μόνον τῆς ναοδομίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπλῆς τοιχοποιίας.

Ἡ εἰς τὸν ναῖσκον εἴσοδος ἐγένετο διὰ θυρίδος, πλάτους ὀλιγωτέρου τοῦ μέτρου, δι' ἧς ἀνοιγομένης κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν εἰσήρχετο καὶ τὸ φῶς, ἐνισχυόμενόν πως διὰ τοῦ μικροῦ φωταγωγοῦ.

Ὁ ναῖσκος κεῖται εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν χώρου, ὅστις περιφρασσόμενος κατὰ τὰ ἄλλα μέρη ὑπὸ μαγδροτοίχου καὶ τῶν τοίχων δύο δωματίων (Β. Γ), περὶ ὧν ἀμέσως κατωτέρω, ἀπετέλει πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ναῖσκου αὐτὴν 6,50 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων.

Ἰχνη ἐτέρου περιβόλου εὐρυτέρου καὶ περικλείοντος χώρον ἱκανὸν κατακαλυπτόμενον σήμερον ὑπὸ πυκνοῦ πευκῶνος, δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Ἐκ τοῦ σωροῦ τῶν ἐρειπίων δύναται τις εὐκρινῶς νὰ διακρίνη τὰς διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τῶν δύο δωματίων, περὶ ὧν ἀνωτέρω, οἱ τοῖχοι τῶν ὁποίων σφζονται εἰς ὕψος μέτρου καὶ τι πλεόν. Τούτων τὸ μὲν ἐν (Β) κεῖται εἰς τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου καὶ ἔχει μῆκος 4 μ.

πλάτος δὲ 2,25, τὸ δὲ ἕτερον (Γ) καταλαμβάνει ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου, ἔχει δὲ μήκος μὲν 7 περίπου μέτρων, πλάτος δὲ 2,25. Εἶναι ἀμφότερα ἐκτισμένα δι' ἀργῶν λίθων μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τοῦ μεγαλυτέρου ἢ τοιχοδομία εἶναι ἐπιμελεστέρα. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο παρατηρεῖ τις καὶ ἀντηρίδας (γ. δ. ε) τετραγώνους, πάχους 0,80 περίπου, διατηρουμένας εἰς τὸ ὕψος τοῦ σφζομένου τοίχου. Τούτων αἱ μὲν δύο (γ. δ) ἀπτονται τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου ἔσωθεν καὶ εἶναι οὕτω τεταγμένα ὥστε ἡ μὲν μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστασις νὰ εἶναι 2 μέτρων, αἱ δὲ πρὸς τοὺς ἐκατέρωθεν τοίχους ἀνά 1,75· ἡ δὲ τρίτη (ε) ἀπτεται τοῦ βορείου τοίχου ἔσωθεν καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστοιχος τῆς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου ὑπαρχούσης (δ)· ἀπέναντι δ' ἀκριβῶς τῆς ἐτέρας (γ), τῆς πρὸς δυσμάς, τὴν ἀντίστοιχον θέσιν κατέχει ἀντὶ τῆς ἀντηρίδος θύρα πλάτους ἐνὸς περίπου μέτρου.

Τίς ὁ σκοπὸς τῶν ἀντηρίδων τούτων καὶ τίς ἡ χρησιμότης τοῦ ἱκανῶς εὐρέος τούτου δωματίου, ἀν τοῦτο ἦτο μονόροφον ἢ διώροφον καὶ ἀν αἱ ἀντηρίδες ἐπέιχον θέσιν κίωνων ὑποβασταζόντων τὸν ἄνω ὄροφον, ἄλλοις τέτακται νὰ καθορίσουν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐκτίσθη ὁ ναῖσκος καὶ τὰ περὶ αὐτὸν διαμερίσματα θὰ ἡδύνατό τις νὰ προσφύγῃ εἰς πολλὰς ὑποθέσεις. Ἐὰν λ.χ. ἐδέχετό τις ὅτι οὗτος ἐκτίσθη ἓνα ἢ δύο αἰῶνας πρὸ τῆς ἐν τῇ βορείᾳ πλευρᾷ τοῦ νέου ἁγιο - Νικόλα ἐνετοιχισμένης χρονολογίας θὰ ἀνήρχετο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος· ἐὰν πάλιν ἐδέχετο ὅτι ἡ χρονολογία ἐνετοιχίσθη κατὰ τινὰ τῶν ἐπισκευῶν, αἵτινες πιθανὸν νὰ ἐγένοντο, καὶ ὅτι ὁ νεώτερος ναὸς διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ, (μονόκλιτος βασιλικῆ) δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς παλαιότερους χρόνους, τότε καὶ ὁ ναῖσκος τοῦ παλαίου ἁγιο - Νικόλα πρέπει, κατὰ τὴν παράδοσιν, ν' ἀναχθῇ εἰς ἔτι παλαιότερους· δὲν ἀποκλείεται ὁμως καὶ ἡ ὑπόθεσις συγχρόνου περίπου κτίσεως ἀμφοτέρων, ὁπότε ὁ παλαιὸς θὰ ἐπέιχε θέσιν ἀσκητηρίου ἢ ἄλλου τινὸς παραρτήματος τοῦ νέου.

Συστηματικωτέρα τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐρειπίων ὑπὸ εἰδικοῦ ὀφθαλμοῦ ἔρευνα θέλει ἀσφαλῶς παράσχει πλείονα στοιχεῖα πρὸς περιορισμὸν τῶν ὑποθέσεων καὶ ἀκριβέστερον τοῦ χρόνου προσδιορισμὸν.

Καὶ νῦν πρὸ τῆς σταυροφόρου πλακός.
 Ἔϊπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐρευνῶντες τὰ ἐρεῖπια εὗρομεν πλάκα ὑποφαίου μαρμάρου κατὰ μὲν τὴν μίαν ὄψιν ὅλως ἀκατέργαστον, κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν φέρουσαν σταυρὸν μετὰ γλυπτῶν περὶ αὐτὸν κοσμημάτων.

Ἡ πλάξ ἔχουσα πλάτος μὲν 0,70, ὕψος 0,90 καὶ πάχος 0,25 φέρει ἐντὸς τετραγώνου γλυπτοῦ πλαισίου, οὗ τὰς δύο ἄνω ἐσωτερικὰς γωνίας κοσμοῦσι δύο ρόδακες, σταυρὸν φέροντα κατὰ μὲν τὸ κέντρον μέγαν δίσκον, κατὰ δὲ τὰ τέσσαρα ἄκρα τῶν ἀκτί-

Ἡ σταυροφόρος πλάξ.

νων δίσκους μικροτέρους. Ὁ σταυρὸς εἰκονίζεται ἐμπεπηγμένος ἐντὸς ἡμικυκλίου παριστῶντος κατὰ τινὰς μὲν ὀμφαλόν, κατ' ἄλλους δὲ κρανίον, συμβολίζον διὰ τοῦ ὀνόματος τὸν «Κρανίου τόπον». Ἀπὸ τοῦ ἡμικυκλίου τούτου καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ φύονται ἀνὰ δύο ἕλικες, ἀφ' ὧν κρέμανται ἀνὰ μία σταφυλή. Ὑπεράνω τῶν ἐλικῶν δύο ῥόδακες διαφόρου μεγέθους καὶ σχήματος πληροῦν τὸ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν βραχιόνων τοῦ σταυροῦ κενόν. Τέλος

ἀνωθεν τῶν τοῦ σταυροῦ βραχιόνων δύο ἀντιμέτωποι ταῶ, κρατοῦντες ἀπὸ τοῦ ράμφους ὁ μὲν *στάχυν*, ὁ δὲ βότρου, κοσμοῦν τὸ ὑπὲρ τὸν σταυρὸν κενόν, ὅπερ ὑπερπληροῦται διὰ δύο στρογγύλων, δίκην *ἀρισκων*, ἐκτύπων ὑψωμάτων, ὑπεράνω καὶ κατὰ τὴν ράχιν ἑκατέρου τῶν ταῶν κειμένων τούτων τὸ πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἶναι κατὰ τὸ ἡμῶν περίπου ἀποκεκρουμένον.

Ὁ οὕτω συμπληρούμενος κατὰ μίμησιν παλαιότερων προτύπων διάκοσμος, ὁ διὰ μὲν τῶν ταῶν συμβολίζων τὴν ἀθανασίαν, διὰ δὲ τοῦ βότρου καὶ τοῦ στάχυνος ὑπομιμησκων τὰ τῆς θείας μυσταγωγίας σύμβολα, εἶναι ἅπας κάτωθεν ἀψίδος στηριζομένης ἐπὶ δύο κιονίσκων ἀφ' ὧν δὲν λείπουν οὔτε τὰ ὁμοιώματα βάσεων, οὔτε αἱ μιμήσεις κιονοκράνων μετὰ ἀνθιμωτοῦ κόσμου.

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφομένη σταυροφόρος πλάξ, ἣτις διὰ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἐπ' αὐτῆς γλυπτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ὄρια τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ἂν καὶ σημεῖα τινὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν τρόπον τῆς γλυφῆς τῶν ταῶν καὶ τῆς ἀψίδος, μαρτυροῦντα ἐπίδρασιν τουρκικῆς τέχνης, θὰ ἔπρεπε νὰ καταβιβάσουν αὐτὴν εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλλωσιν τῆς Πόλεως χρόνους, δὲν δύναται νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν τοῦ χώρου εἰς ὃν ἀνευρέθη· διότι αὕτη, καθ' ἡμᾶς, ἀσφαλῶς μετηνέχθη ἐνταῦθα ληφθεῖσα ἀπὸ τινος ἄλλου μνημείου, πιθανὸν καὶ ἐκτὸς τῆς νήσου κειμένου, ἀπλῶς διὰ νὰ καθαγιασθῇ τὸν μικροσκοπικὸν τοῦ παλαιοῦ ἀγιο-Νικόλα ναῖσκον, ἀπὸ τοῦ μικροῦ μύακος τοῦ ὁποίου πρὸ τριετίας πάλιν ἀφαιρεθεῖσα κατετέθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς ταύτας εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ τοῦ νέου ἀγιο-Νικόλα, ἵνα ἐν καιρῷ μετακομισθῇ καὶ ἀποτεθῇ ἐν τῷ Βυζαντινῷ μουσεῖῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι δὲν θέλει καταλάβει ἄσημόν τινα θέσιν, διότι οὐ μόνον ἡ τέχνη τῶν ἐπ' αὐτῆς γλυπτῶν εἶναι ἀρκούντως καλή, ἐπιμελής μίμησις ὡραίων προτύπων, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ συσχέτισις αὐτῆς πρὸς ἄλλα ὅμοια τῆς ἀττικῆς χριστιανικῆς τέχνης ἔργα, εἰς ἃ ἀσφαλῶς πρέπει νὰ καταλεχθῇ, θέλει ἴσως σαφηνίσαι σημεῖόν τι τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς.